

„Ջանալ՝ զի բարձրին 'ի միջոյ եկեղեց-
 „ւոյ Վրիստոսի անուանարկ անօրէն
 „ամբարշտութե գայթակղութիւնք „
 Լ.յս թուղթս սուրբ հայրապետն մեր
 մահունէն քիչ տարի առաջ գրած է ,
 երբ ինքն կաթողիկոսի քաղաքական
 կամ իշխանական տիրութենէն հրա-
 ժարած , միայն աստուածային տիրական
 իշխանութիւնը անհրաժեշտ կու վա-
 րէր , անդադար վարդապետութեամբ և
 հովուութեամբ : Լ.յս ցաւալի և սրխ-
 րալի դէպքը սէտք է յիշեմք , Ս. Սա-
 հակայ քաղաքագիտութիւնը և քաջ
 ազգասիրութիւնն այլ լաւ ճանաչելու
 համար :

Կը շարունակուի :

Հ. Ղ. Մ. Ա.

Եռնկ :

(Տես երես 243)

Իբրեւ քրիստոնէայ և պաշտօնեայ , իր
 կրօնակցացը բարեպաշտութեան և բա-
 րի վարուց օրինակ եղած է : Ընելի վա-
 րուցը քան թէ գրուածոցը ճարտասա-
 նութեամբ առաքինութիւնը կը քարո-
 զէր : Իր գիշերներն յայտնի կը ցուցնեն
 որ սրտին համեմատ կը խօսէր . և նոյն
 իսկ այն ուրիշներուն սրտին մէջ բարոյ-
 ական և կրօնական ճշմարտութիւնքն ,
 որով իր հոգին սնած էր , արմատացնե-
 լու փափաքն ու եռանդն է՝ որ իր քեր-
 դուածոյն պակասութեանցը մեծ մա-
 սին պատճառ եղած է , մտածելով զայն
 իբրեւ առանձին մատենագրական գործ
 մը : Ի՞նչ և նոյն հետեւութիւնքը և մի
 և նոյն սկզբունքներն անդադար կը
 բաժնէ , կը համառօտէ և կը կրկնէ :

Հաւաստի է թէ հասարակաց առջև
 անտարբեր ոգւով չէր խօսեր : Վիրակի
 մը Սէնդ-Ճէյմս քարոզելու ատենը ,
 տեսնելով որ չի կրնար բովանդակիր ճար-
 տասանութեամբը ունենդրաց ուշա-

դրութիւնն իրեն գրաւել , ինքն որ զգա-
 յուն և ըսածին խորը թափանցած
 մարդ էր , յանկարծ խօսքը կտրեց , և
 ամպինին վրայ սկսաւ արցունք թա-
 փել : Այդ քը կը համարձակէր իրեն դի-
 մաց կրօնքի և բարուց վրայ ծաղրա-
 բանել . և ըստ հարկին իր կենդանի և
 կրակոտ երեակայութեամբը՝ բուն անգ-
 ղիական և կծու երգիծաբանութիւն
 մը ընելով , ծաղրողները կը լռեցնէր :

Ինչպիսի վսեմ հանճար ունէր . իսկ
 բնաւորութիւնը ծանր էր և լուրջ :
 Վարդկային վիճակին վրայ ամենա-
 բարձր տեսութեամբ կը մտածէր , հա-
 մարելով զայն իբրեւ անմահ էակ մը ,
 որ օր մը տիեզերաց արարչին հետ
 կենակից պիտի ըլլայ : Ինքնայական
 ճշմարտութիւնք և քրիստոնէական
 վարդապետութիւնք՝ իրեն համար ան-
 ցողական գաղափարներ չէին , որ քանի
 մը վայրկեան մտածելով կ'անցնին , և
 վերջը աշխարհի յուզմանց մէջ կը մոռ-
 ցուին : Ինչդադար անոնց վրայ մտածե-
 լով , իրեն համար խորին զգացմունքներ
 և հոգւոյն ընտելական հանգամանքներ
 դարձեր էին , որոնք իրենց պատկերն և
 դրոշմը իրեն ուրիշ գաղափարացը վրայ
 ալ կը տպաւորէին : Փասքալի հան-
 ճարն աւելի իրենինին հետ նմանու-
 թիւն մը ունի , ազդուութեամբ , խո-
 րութեամբ , նոյն կարգի գաղափարնե-
 րովն և նոյն տեսակ երեակայութեամ-
 բը :

Իր ժամատունն եղած ժամանակը ,
 սովորաբար օրուան մէջ քանի մը ժամ
 եկեղեցւոյն գերեզմանատանը մէջ պը-
 տրտելով կ'անցընէր : Իր քերդուածէն
 ալ կը գուշակուի որ յաճախ գիշերը կը
 հսկէր կամ կ'ելէր մտածելու կ'եր-
 թար : Եւստ մը մտածութիւնք և զգա-
 ցունք կան մէջը որ ցորեկ ատեն մարդ
 չգգար , և գիշերուան երկինքը մենա-
 լոր դիտողին միտքը միայն կրնայ ըս-
 տեղծել : Իմէն մարդ երբեմն դիտած
 կ'ըլլայ թէ ինչպէս տարբեր են այս
 խաւարի ու լուութեան ժամերուն ը-
 րած ազդեցութիւնքն : Լ.յս թանձր և
 մթին գոյներով կը թաթաւէր Երուսա-

իր վրձինը, այս աշխարհիս պատկերը տիրատեսիլ քողով մը պատելու, և իր ստուերացը քով՝ անմահութեան պայծառութիւնն աւելի դուրս ցատքեցնելու համար:

Իր խօսակցութեանը մէջ պէտք էր իմացնել և իրօք ալ կ'իմացնէր տեսակ մը կենցաղ և խորհրդաւոր բաներու ախորժ մը, որ իր գրուածոցն ալ յատուկ ոճն է: Եւ յայնքէն ալ իր պարտեզին զարդուցը մէջ կը տեսնուէր. պատերէն մէկուն վրայ հեռագիծ տաղաւար մը նկարած էր, յետոյն երկու հանդերձ. և անանկ բնական որ ստուգելու համար պէտք էր քովը մօտիկնալ, և հոն այս խօսքը գրուած էր. Անեղբայրս ոչ պարէն:

Սոքայուն սիրտ ունեցող անձինք որոնք կ'ըմբռնեն թէ կրնայ մարդ առանց ծիծաղելու ալ երջանիկ ըլլալ, պէտք չէ այս մատենագրիս լուրջ բնաւորութեանն համար վճռեն, թէ ուրեմն անընդել և փախչելու մարդատեաց մարդ մը եղած պիտի ըլլայ: Եւ սիրէր զմարդիկ, կ'ատէր միայն անոնց ախտերն. և մաղձոտութիւնը որչափ ալ սաստիկ էր, դեռ միշտ քաղցրութիւն մը կերեւար վրան: Ուրիշներուն հետ միշտ գերեզմանաց և մահուան վրայ չէր խօսեր. խաղ կը սիրէր, և անմեղ զգոսանօք կը զուարճանար: Իր թեմին մէջ ժողով մը և գնտակի խաղ մը սահմանեց, ուր շատ անգամ կ'երթար խաղացողներն աւելի ևս ի զուարթութիւն յորդորելու համար:

Իր հանճարը գրեթէ իրեն հետ հաւասար ապրեցաւ. և միայն կենացը վերջին տարին, կ'ըսէ անգղիացի օրագիրը, այն ջահն որ վախճանին մօտեցած դեռ կը փայլէր, անշուք կերպով մարեցաւ հասարակաց առջև, Համալսարանի ըսուած քերդուածով մը, որ իր գրուածոց յետինն ու վատթարագոյնն է: Եւ այս նախընթաց տարին իր հանճարոյն դեռ կենդանի փայլը ցըցուց Նախապետի գրութեան վրայոյ փետրեանցը մէջ, նամակի ձեռով ուղղեալ առ հռչակեալն Սիւրբատարն: Եւ թէ մտա-

ծենք զայն ութսունամեայ ծերու մը գործ, պակասութիւններէն աւելի զանազան գեղեցկութիւնքն կը զարմացնեն: Եւ որանշան բան մըն է որ ութսուն տարուան բեռն այդ վառվռուն երեւակայութիւնը չէ կրցած տկարացնել: Եւ տկարութեան և զառամութեան հասակին մէջ իր խիստ և խորիստ հանճարը դեռ չի կրնար կանոնաց լծոյն համբերել, և անվեհեր կը թօթափէ ծերութեան և փորձառութեան կասկածը: Եւ իրաւցնէ կարծես թէ երիտասարդի մը մտածութիւններ կը կարգաս, որ ի յանդգնութեամբ և իր ուժոյն սաստկութեան վրայ վստահացած, կը ծանուցանէ որ սովորական ճամբաներն կ'սրհամարհէ, և թէ ինքը նորանոր շաւիղներ բանալու համար ծնած է: Եւ մէն տեղ յանդուգն մտածութիւնք, մեծամեծ տեսութիւնք, զօրաւոր ոճ, ի նմանութեամբ, փոխաբերութիւնք և նկարագրութեամբ՝ ընթերցողին միտքը կը գրաւեն:

Եւս պզտի գրուածիս մէջ պայծառ կը տեսնուին Եւրոպայի գաղափարներն իբրեւ քննադատ: Եւ կարծես թէ զիշերքն ըստ իր բացատրած սկզբանքը չինած է, կամ անոնց վրայ իր սկզբունքներն հիմնած է: Եւ խիստ իսկ հեղինակն չի կրնար անտարբեր ոգով ուրիշի հետեւող գրիչները տեսնել: Եւ պարտէ զՍոքայուն հոմերի թարգմանիչ ըլլալու պարծանօքը շատանալուն համար, փոխանակ Եւրոպայի երկրորդ հոմերոս մը ընծայելու փառաց ետեւէ ըլլալուն: Հետեւեալ հատուածէն կ'իմացուի թէ ինչ տեսակ գեղեցկութեանց պէտք է փնտռել իր Եւրոպայեան քերդուածոյն մէջ:

«Եւ մէն մարդ նախատիպ կը ծնանի ինչէն է ուրեմն որ ամենքս ալ գաղափար կը մեռանիմք: Եւրոպայեան բնութեան պակասութեանէն է կ'ըսես: Եւ Եւրոպայեան շատեղծեր բնաւ երկու անձն նման յամենայնի: Ինչպէս նաեւ չկազմեր երկու դէմք որ բոլորովին իրարու նմանին: Ուրեմն մարդոյն թերութիւնն է պատճառ: Հետեւեալ տարապայման բերմանէն է որ իւրա-

քանչիւր մտաց զանազանող նշանքն
կ'եղծանին կ'անհետանան : Ստեփանա-
գրական աշխարհն ոչ ևս այլ բաղկա-
ցեալ է առանձին կերպարանք՝ և զատ
յայլոց անձնաւոր էութիւն ունեցող
անհատներէ . այլ խառն 'ի խուռն և ի-
րարու հետ շփոթեալ մտքերու անկեր-
պարան զանգուած մի է . հարկւր զա-
նազան գրուածք ըստ իսկութեան մի
և նոյն բանն են : Այժմէ մէջերնէս նոր
() մար մը ելլէր , և իր կրօնիցը բոլոր
աշխարհ ծաւալելն դիւրացնելու հա-
մար , բոլոր մեր գրքերն առնուր ու իր
բաղանիքները տաքցընելու գործածէր ,
պահելով միայն իսկապէս նախատիպ
գրուածքներն , գրոց տէրութիւնն լայ-
նածաւալ բոցաճարակ քաղաքի մը կը
նմանէր , ուր որ քանի մը անծախ շէն-
քեր , ամրոց մը , տաճար մը , և ասդիս
անդին աշտարակ մը կանգուն կը մը-
նան , և ամայացեալ տեղոյն աւերա-
կացը վրայ տրտմութեամբ մը կը տի-
րապետեն :

“Նանիւր դէպ , մեծաբեա դէպ , երկու
կանոնք են որոնց կիրառութիւնն ինչ
պէս բարոյականի , նոյնպէս գեղարուես-
տից մէջ կարեւոր են :

“Նանիւր դէպ : Արնանք մեզի յար-
մարցնել ինչ որ Ստրախալէս չար դը-
րացւոյ մը համար կ'ըսէր : Սեր հոգ-
ւոյն պէս մեզի մօտ և մեզմէ հեռու
բան չկայ : Ս'վ մատենագիրք , մտէք
այդ անդունդին մէջ , զննեցէք հոգւոյն
խորութիւնը , չափեցէք անոր լայնու-
թիւնն , իր կարողութեանց բովանդակ
զօրութիւնն պարզեցէք , և թողէք որ
ազատաբար ըստ իրենց կամայը շար-
ժին : Առեցէք ամփոփեցէք լուսոյ և
հրոյ ցրուեալ կայծերն զորոնք ձեր ան-
հոգութեամբն կը թողուք որ մարին ,
կամ հասարակ և ուրիշներէ մուրացած
մտածութեանց անարգ կոյտի մը տակ
կը խեղդէք : Փութով մէկ վառարանի
մը մէջ ամփոփեցէք զանոնք , և մէկ
լուսաւոր մարմին մը կազմեցէք . այն
ատեն ձեր հանճարն , եթէ ունիք բան
մը , կը սլանայ ձեր սրտէն , ինչպէս արեւը
վհիւն ծոցէն սրացաւ , և դուք նախ հա-

մարձակ այդ ստաեղ վրայ զտրմացէք ,
թէ պէտ և ձեր գործն ըլլայ :

Սեծաբեա դէպ : Սրադ խիստ ան-
վստահ մ'ըլլար . և շատ մի թողուր որ
անուանի մատենագիրք և մեծամեծ օ-
րինակք վրադ տիրապետեն : Այժմէ քու
վրադ համարումն ունենալու կտրճու-
թիւնն ունիս , կը տեսնես որ մէկէն
հասարակաց համարումն ալ քու կինիդ
հետ կը միանայ : Վու մտացդ բնական
ծնունդը միշտ ուրիշներու մտքէն մու-
րացածոյ ճոխագոյն գանձերէն աւելի
նախադասէ : Աւագոյն է կարենալ ը-
սել ընդ Սրատիոսի .

Իմով բնիւք եմ չեքաւոր :

“Ստեփանագրական աշխարհի մէջ
պէտք է յետարու հայարտութիւնն ու-
նենալ , որ աւելի կ'ընտրէր գեղջ մը գըլ-
խաւորն ըլլալ , քան երկրորդ 'ի հռովմ :
Ս'ով միայն կրնաք ձեր գրուածոցը յա-
տուկ կնիք մը տալ , որ կարենայ ձեզի
միայն պատշաճիլ և հեղինակի վսեմ
անուանն արժանի ըլլալ : Շշիւ նկա-
րագրելով , հեղինակ է այն մարդն որ
կը մտածէ և կը շարագրէ . իսկ բոլոր
այն մամուլի յափշտակողքն՝ որչափ ալ
բազմահատոր գրուածք և գիտութիւն
ունենան , կարդացող և գրող մարդիկ
են միայն :

“Ստեփանագիր մը որ այս երկու կա-
նոնաց մէջ կը թերանայ , ոչ երբէք ե-
ղական և ոչ առանձին հեղինակ կ'ըլ-
լայ . և ուրիշ արդիւնք մը չունենար
բաց 'ի աննշան մարդկանց թիւն աւել-
ցընելէն , և դժբախտաբար իր մտածու-
թիւնքն՝ բազմութեան մտածածներէն
տարբերութիւն մը չէն ունենար : Ս'իտ-
քը գիտութեամբ խանգարուած , և
ուրիշի գաղափարներովն ճնշուած , նոր
իմաստ մը արտադրելու կարողութիւն
չունենար : Նիկէ չէս կրնար յուսալ որ
երեւակայութեան պայծառ սահմանա-
յը մէջ նոր երևոյթ մը կամ անծանօթ
տեսարան մը յայտնէ : Իբրեւ նիւթա-
կան նմանող մը , նուաստաբար հասա-
րակ մարդկանց խումբին կը հետեւի , և
հնոց հետոցը վրայէն ծնկի վրայ ընդ
քարշ կերթայ : Չերմեռանդն անա-

պաշտի մը պէս, որ ահիւ և դողու-
թեամբ իր անդօր զրօշելոյն ոտքն ին-
կած, իրմէ նստաւ և հայցէ զոր նա
անկարող է տալու. կոյր մեծարանօք մը
կը խանարհի մեծ մարդու մը արձանին
դիմացը, և ակնկորած անոր պատուան-
դանն զրկելով կը կարծէ որ բաւական
է անոր դպչիլը իր թերութեանցն
և տկարութեանը ներումն գտնելու:
Տես ճամբարիտ հանձարն՝ ինչպէս սո-
վորական ճանապարհաց լայնութիւնն
կը կտրէ կ'անյնի, և փնտռելով կը
գտնէ վերջապէս նոր երկիր մը. քաջու-
թեամբ կը մշակէ զայն, և կը կանգնէ
հոն արձան մը, հիացուցիչ իր վսեմու-
թեանն կամ նորօրինակ ձևոյն հա-
մար:

«Ինչո՞ւ համար անկարելի պիտի ըլ-
լայ որ մէյմը եկածներէն աւելի մեծա-
մեծ մարդիկ ելլեն: Ո՛վ զննած է
մարդկային մտայ խորին անդունդը, ու
բուն եզերքը՝ տիեզերաց սահմանացը
պէս անծանօթ են: Աշխարհիս սկզբա-
նէն ի վեր թերևս չէ եղած և ոչ մէկ
մարդ մը որ այն կէտէն՝ ուր կրնար հաս-
նիլ, դէպ ի՞նչ ասդին կանկ առած չըլլայ,
և իր գործը քան զայն զոր կրնար ընել՝
ստորին թողուցած չըլլայ: Ինչեղոյն օ-
րինակներն միշտ կարելոյն կանոն առ-
նելով, զարմանք չէ որ այդ կանխակալ
կարծիքն, որ բնաւ հաստատուն սկըզ-
բան մը կամ հետազօտութեան մը վրայ
կայացեալ չէ, մեր աչքին դիմացը
փաքկացնէ մեր կարողութեանց և զօ-
րութեանց գաղափարը:

«Ինչո՞ւ Սիրգիլիոս իր հրաշագիծ
Լենէականն ի հուր դատապարտեց.
վասն զի զօրծոյն վերջն հասնելէն ե-
տե, կտրած սահմանէն դեռ անդին
ասպարէզ մը կը տեսնէր. ինչո՞ւ չկա-
րենայ պիտի մարդ անոր հեռուէն նըշ-
մարած տեղերուն հասնիլ: Դեռ հո-
մերոս չգրած, եթէ գերագոյն էակ մը
չնայխարհիկ Ելիականին ուրուագիծն
յերկիր բերած ըլլար, կամ մարդկային
ազգը դիպուածով զայն գտած ըլլար,
ճամբարտանման է թէ անոր գործա-
դրութիւնը մարդկային կարողութեանէ

վեր բան մը պիտի երևէր: Երբնայէս
մենք ալ հիմա անհնարին բան մը կը
համարեմք զհոմերոս գերազանցելը:
Իսկ արդ յայտնի է որ առաջին կար-
ծիքը մոլորութիւն մը պիտի սեպէինք.
ո՞վ ըսաւ թէ երկրորդն ալ ուրիշ մոլո-
րութիւն մը չէ: Այս երկու կանխա-
կալ կարծիքն մի և նոյն ազգերէ կը
ծագին, այսինքն մարդկային մտայ ճըշ-
մարիտ սահմաններն ու կարողութիւնը
տգիտանալէն:

«Եթէ կարելի չէ որ այն յետին
օրինակաց պատկերներն զորս Լըարիշն
յառաջ պիտի բերէ մարդուս մշտ-
քէն, նոյնպէս ամենայն կերպով ուղիղ
և գեղեցիկ ըլլան: Դերևս գայ ժամա-
նակ յորում արդիք անցեալ դարուց
վրայ գոհ աչօք և արդարացի հայտնու-
թեամբ մը լեցուած նային, և հոմերի
ու Վեմուսթենէսի օրերն՝ նորածին
հանձարոյն իրրեւ արշալոյս մը սեպէն,
և Լեմբը՝ համբաւոյն մանկութեանն
իրրեւ խանձալուրք մը: Եթիկայ մտա-
ծելն անգամ անմտութիւն է, պիտի
ըսէ մէկը: — Եւ այդ ահա տես բնագի-
տութիւնն, չափաբերութիւնն, բա-
րոյականն, քանի մը դարու մէջ ինչ-
պէս երագ բարգաւաճեցին: Եւ ինչ-
պէս արուեստք և գիտութիւնք միա-
տեղ, անոնց հետ նաեւ կենաց դիւրու-
թիւնքն և զուարճութիւնքն, մարդ-
կային ազգի վայելքն ու պարծանքը յա-
ռաջացան:

«Այդ գիւտից յաճախութիւնն՝
հանձարոյն նորանոր սնունդ կը հայ-
թայթէ: Եւրուեստք և գիտութիւնք
արմատներն են. գրելու արուեստն է
ծաղիկը. երբ արմատներն կը տարա-
ծուին, կը ծաւալին և կ'աճին, ինչ-
պէս կրնայ ծաղիկն սպառիլ կամ
այլափոխիլ:

«Նստարակոյս նախնեաց ընթերցա-
նութիւնն խելքով բան է, և հանձա-
րաւոր մարդը միայն կրնայ զանոնք կա-
տարելապէս ըմբռնել ու համ առնուլ.
Փառքն զմեզ կը հրաւիրէ զանոնք գե-
րազանցելու, և բանն կը պահանջէ որ
ուժերնիս բանեցնենք այնպիսի գործոյ

մը մէջ, յորում որ և է կերպով չյա-
ջողելու անպատուութիւնն այնպէս մեծ
հետեանք մը չբերեր: Իսկ ես ներ-
քուստ համոզուած եմ որ ներկայ և
հանդերձեալ ազգաց՝ անցեալներէն ըս-
տորնագոյն ըլլալու անվրէպ պատճառ
մը չկայ բնութեան մէջ, և թէ ամէն
ժամանակ մարդու միտքն հաւասար և
հաւասարապէս զօրաւոր է: Եւրեմն մի
միայն մարդկանց և մանաւանդ արտա-
քին հանդամանաց պակասութենէն է,
որոնք քիչ կամ շատ մեր կարողու-
թեանց զարգացումը կը դիւրացնեն:

“ Իայց ինչ. ընդհանուր մարդ-
կային մտաց զրոյ վճիռ կը հատա-
նեմք, մինչդեռ իւրաքանչիւր մարդ ա-
ռանձինն և ոչ իրենին կարողութիւն-
ներն կը ճանչնայ: Կրնայ ժխտուիլ որ
կան մեզի անծանօթ կարողութիւնք
մեր սրտին մէջ անգործ մնացած, ինչ-
պէս մարդարեան թմրած ոստիկին պա-
տեանին մէջ, և անդամանդն անզգայ
ապառաժին երակացը մէջ, սպասելով
որ բարեբաղդ պարագայ մը զանոնք
զարթուցանէ, կամ կրկնապատկեալ
ճգունք զանոնք իրենց անգործութենէն
հանեն, ինչպէս որ այս տեսակ ամեն-
օրեայ երևոյթներն կը ցուցանեն: Եւր-
կայն ատեն խորին միայնութեան մէջ
ծածկուած մարդիկ՝ յանկարծ դուրս
կ'ելլեն, անակնկալ պատճառի մը դրոյդ-
մամբը մղուած, և սաստիկ պայծա-
ռութեամբ աչքերնիս կը շրայնեն. և
շատ անգամ իրենք իսկ՝ վրանին սքան-
չացող ամբօխին պէս իրենց վրայ կը
զարմանան: Ստենագիր մը իր նու-
րանշող հանճարոյն նախկին ճառա-
գայթներն տեսնելով հիացած կը մնայ,
որպէս թէ գիշերն օդուն մէջ լուսաւոր
երևոյթ մը տեսած ըլլար. և սաստիկ
ասլէլէն, հազիւ ինքն իրեն կը հաւա-
տայ: Եւրեմն այդ նախանձելի ամօթ-
խածութեամբ իր այտերն կը շիկնին,
կրնայ իրեն զուրցուիլ ինչ որ Եւրոսն
կ'ողղէ առ Եւրա, երբ անիկայ առաջին
անգամ Եւրեմայ խաղաղ լճակին մէջ
ինք զինքն կը տեսնէ:

Ձոր գուդ տեսանես, ով արարածը գեղեցիկ,
Ձոր այգրըդ տեսանես՝ դու ես, նա քեւ գայ եւ գընայ:

Եւրա ատեն հանճարը կը նմանի խաւ-
դակաթ բարեկամի մը որ ծպտեալ մե-
զի կ'ընկերէ. և կը հեծենք եթէ մեզմէ
հեռանայ... Կիրկընդխառն գորովա-
նօք ինք զինքը կը յայտնէ, և խնդու-
թեամբ ու զարմանօք կը լեցնէ զմեզ:

Եւ որ անշուշտ այս մտածութիւն-
ներն իբրեւ յնորք մը կը համարի. և
քիչ մը որ մէկն անոնց խորունկը մտնէ,
կը տեսնէ որ այդ հեղինակին Տեսա-
լիսն անուանած գրուածին մէջ խել
մը ճշմարտութիւնք կան: Եւ թէ անգ-
ղիայից յաճախ կը թերանան սաստիկ
համարձակութեամբ և յանդգնութեմ,
այլք ընդհակառակն իրենց հանճարոյ
ասպարիզին մէջ երկչոտութեանն հա-
մար պարսաւելի են. որոնք շատ ան-
գամ կիրթ ախորժակ ցուցանելու և
այլոց հետեւելու ջանքով իրենց տաղան-
դը կը նսեմացնեն: Ճշմարիտ ախորժն,
այսինքն այն բնական ազդող զօրու-
թիւնն որ ճշմարիտ գեղեցկութիւն-
ներն զգալ կու տայ, և անընդհատ
բաղդատութեամբ կը կատարելագոր-
ծուի, հանճարոյն հաւասար սակաւա-
գիւտ է. իսկ հասարակ աստիճանի
խիստ շատ կան: Եւ այս տեսակ ախորժ-
ունեցսզներն անոնք են որ ոչ երեւա-
կայութիւն ունին և ոչ զգացմունք,
կամ խիստ ոգորմելի բան մը, և զայն
ալ միշտ կը ջանան տկարացնել: Եւրեմն
գրուածի մը մէջ երկու յատկութիւնք
միայն գտլելի կը համարին. այս է թէ
լա- գրած և ի գրած գրած ըսելով ինչ
կը հասկնան: Ճշգրիտ ուրուագիծ մը,
բայց անձուկ. վայելչազարդ ձև մը,
բայց հասարակ և փոքրիկ: Եւրեմն խո-
րը մտիր. ինչ կը գտնես. խիստ շատ
անգամ հասարակ մտածութիւններ,
ուրիշի գրուածքներէն առած, բառերն
փոխած կամ քիչ մը աւելի ընդարձա-
կած: Փոխանակ անձամբ իրենց նիւ-
թոյն իւրաքանչիւր մասունքը մտածե-
լու, և երկայն ատեն իրենց երեւակա-
յութեան կրակովը ջերմացնելով բեղ-

նաւորելու, անխտիր կը ժողովեն ինչ որ ուրիշներն անոնց վերաբերեալ բան մը գրած են, կը հաւաքեն խել մը ան- յարմար կապերտներ, և այն կտո- րուանքներով կը ծածկեն իրենց ոգին որ բնաւ չկրնար տեսնել իր նախատիպ պատկերը, այլ այնպիսի կերպարանք- ներ որ բնաւ իրենք չեն: Ան համար- ձակիր վայրկեան մը առանձինն և ա- զատ գրելու, այլ միշտ հազարաւոր վկայից առջև, և բոլոր այն վարժապե- տաց թելադրութեամբն որոնց ներկայ- ութիւնն կը տագնապէ զոգին և երեւա- կայութիւնը կը կապէ կը կաշկանդէ: Արկասիրութիւնն լրացաւ. ոճը պարզ և միանգամայն վայելուչ. բայց դեռ չը- կարդացած ալ բերնուց գիտէիր զայն: Բնաւ չես գտներ այնպիսի մտածու- թիւններ որ զընթերցողն ընդհատեն, հոգւոյն ցնցում մը տան, և խոկալու յորդորեն: Ակայ բան մը որ զքեզ զարմացնէ, լուսազարդ պայծառու- թեամբ մը լեցնէ հոգիդ, և անոր մէկ նոր խորշը լուսաւորէ զոր դու բնաւ չէիր դիտած, կամ կենդանի ու տեւա- կան զգացմունքներ ազդէ:

Առնկ այս կարգի մատենագրաց չնմանիր, որոնք չափաւոր և ընդօրինա- կող կը մնան, վասն զի յայն իսկ ծնեալ են, կամ այնպէս կ'ըլլան՝ ծառայական ախորժով մը հանձարնին եղծանելով. պէտք չէ ևս իր Վիշերացը մէջ փըն- տուել անանկ հեղինակի մը գործը, որ ուզելով մատենագրութեան մէջ անուն ձգել, քերթուածի մը նիւթը կը հնարէ և կարեւոր բաներն կը ժողովէ, պարապով անոր ուրուագիծն կը գծա- գրէ, մասունքը կը յարմարցնէ, յիշո- ղութիւնը կարեւոր ծանօթութեամբ կը բեռնաւորէ, կ'ընտրէ իմաստներն որ պիտի գործածէ, արուեստի կանոններն ու իր ազգին ախորժը կը քննէ, և դի- մացը ուրիշ կէտ չգնէր, բայց եթէ յա- ջողութիւն և փառք. որոշեալ միայնու- թեան և աշխատութեան ժամերուն՝ սահմանեալ պարապմանք կը դառնայ, երեւակայութիւնը կը բեղնաւորէ, կը միանայ ընդ անձանց զորոնք կուզէ խօ-

սեցնել, ընդ առարկայս որ կուզէ նկա- րագրել, և քանի մը ժամ իր ոգւոյն վիճակէն դուրս մտածութիւններ, ըզ- գացմունքներ և կրքեր կը զգենու. և այսպէս իր աշխատութիւնն ու պարապ- մունքը կը շարունակէ, ինչուան որ իր մտածած շէնքն որոշեալ բարձրութեն և սահմանեալ տարածութեանն հաս- ցընէ:

Բայց մտածէ ծանր և լուրջ բնաւո- րութեամբ մարդ մը, ներքուստ համու- զուած թէ կայ անմահութիւն հոգւոյ, 'ի պարտուց և յախորժակէ՝ կրօնից և բարոյականի վարդապետած ճշմար- տութեամբք սնած, անընդհատ անոնց վրայ մտածելով, իբրեւ այր բարի ապ- րելով յաշխարհի և յարքունիս՝ ուր մեծամեծաց պաշտպանութիւնն և իր արժանեացն համեմատ բաղդ շինելու փափաքը զինքը կը բռնեն, թէպէտ և մաղձոտ և մտածող բնութեան բեր- մամբն առանձնութիւն կը սիրէ. քա- ռասունութեթ տարուան արդէն իսկ յաշխարհէ կը սկսի ձանձրանալ, և բաղդին սնոտի խոստմանց ստութիւնը կ'իմանայ, և իր սիրտն իրեն արժանա- ւոր ընկերոջ մը սրտին վրայ հանգու- ցանել կը փնտռէ. միով ամուսնու- թեամբ բարեպաշտ և խանդակաթ ամուսին մը կը գտնէ, և երկու դեռա- հասակ բարեկամներ կ'ունենայ՝ երկու որդւովքը՝ որոնց հօր տեղ կը բռնէ, և տասը տարի ցանկալի ընկերութեան մը քաղցրութիւնն ու անուշութիւնը կը վայելէ... և ահա այն միջոցին Վիշան- դրոս կը մեռնի, կը մեռնի՝ Արգէս, ետեւէն ալ իր ամուսինն: Այնչա- րոս յանկարծական մահ մը յափշտա- կեց տարաւ, Արգէս ծիւրական ախ- տով զրաւեցաւ, զոր փուճ՝ տեղը փու- թաց Վաղղիա տանելու, յուսալով որ բերեւս բարեխառն երկնի մը տակ կա- րենայ վրայ դնել: Հոն կը թողու անոր աճիւնը, զուրկ 'ի պաշտամանց թաղ- ման: Այսահաստ ցաւօք կը կտրէ կ'ան- ցնի ծովերն, և կը գտնէ իր միակ ամուսինն՝ մահուան տագնապներուն մէջ, որ իր աչացն առջև կ'իյնայ

կը շիջանի : Այդք ամսուան մէջ իր հոգեհատոր սիրելիներն կորսնցուց . երեք ամսուան մէջ երեք գերեզման կանգնեց , և վաթսուն տարուան հասակին՝ տանը մէջ մինակ մնաց : Այդ տառապեալ անձին տուր հանճար , կենդանի և հրաբորբոք երեւակայութիւն , և ամենազգայուն սիրտ մը . գիտցիր որ անգղիացի է և ի գիւղ բնակող , և որ զգացածն ու մտածածը կը գրէ , ինչպէս որ իր սրտին մէջ զգացմունքներն ու մտածութիւններն իրարու կը յաջորդեն . և ան ատեն կրնաս դիւրաւ գուշակել իր երկասիրութեանն ոճը , գեղեցկութիւնքն և թերութիւնքը :

Ինչպիսի տխուր ու ցաւազին սկզբնաւորութիւն մը պէտք է ունենայ . ինչպէս իրեն սրտին համար յանկարծ տիեզերաց տեսարանն փոխուած պիտի ըլլայ . և իր թշուառութեամբն զգածեալ՝ ինչպէս թշուառ պէտք է տեսնէ մարդկային ազգը : Բոլոր իր տեսութիւնքն ու մտածութիւնք ի գերեզմանն պէտք է ակնարկեն . և ուրիշ բան պէտք չէ ախորժի լսել բայց եթէ լուութեան ու մթութեան մէջ իր հեծութեանց ձայնը : Այն առարկաներն պէտք է փնտռէ որ կրնան իր ցաւոցն հրապոյրք և սնունդ հայթայթել : Ինչպիսի բուռն փափաք մը պէտք է զգայ բոլորովին այլ ինչ ըլլալու քան ինչ որ է . մեռնիլ՝ վիճակը փոխելու համար , և գտնել իր սիրելիներն հոն ուր զիրենք երջանիկ կը համարի , ինք զինքը թշուառ սեպելով յաշխարհի ուր անոնք չկան : Շատ աւելի քաղցրութիւն պէտք է զգայ անոնց ստուերացն հետ խօսելով , քան մարդկան հետ կենակցելով : Այնքան անտարբեր աչք զուարթ երես մը տեսնել այնպիսի աշխարհքի մը մէջ որ իրեն համար տըխուր քօղով մը պատած է : Ինչկեղծ և սերտ կարեկցութիւն մը պէտք է ցուցանէ անոնց՝ որոնք իրմէ օտար զօսանքներ կը փնտռեն . և ամենայն իրաց տխուր և ցաւազին կողմը միայն պէտք է տեսնէ . և շատ անգամ այս՝ յամենայնէ լքեալ վիճակին մէջ՝ պէտք է առ

գերագոյն լակն ուղղէ իր պաղատանքն և հեծութիւնքը : Եւ վաթսու մեայ և տառապեալ ծեր մը կարօտ է միայնութեան և անմահութեան յիշատակաւն միտարութիւն փնտռելու :

Իսոնցմէ բաւականապէս կրնայ դատուիլ թէ այդ գործն ինչպիսի ոճ , նկարագիր և զարդեր պիտի ունենայ . պէտք է ըլլայ երբեմն վսեմ , գրեթէ միշտ անկանոն , միակերպ և խռնեալ , լի թերութեամբ և գեղեցկութեամբ : Բայց հասկնալու համար թէ ինչպիսի նորանոր խուռն մտածութիւնք , յանգուզն նկարագրութիւնք , արծարծուն և լի զգացմամբ բացատրութիւնք պէտք է յառաջ գան այդ ցաւօք բորբոքեալ և մարդուս համար նորօրինակ վիճակի մէջ վարակեալ սրտէն , այս խորհրդածութիւնս պէտք է ընել : Այն մասէնագիր մը , փոխանակ պարզ յիշողութեանցած մարած զգացմունքներ նկարագրելու , կամ ամենեւին չզգացած անբնական իմաստներ ձեռք առնելու , բացատրէ իր մտածութիւնքն ու ազդեցութիւնքը այն միջոցին որ զանոնք կ'ընդունի . հարկաւ ոչ թէ այն այլայլութեան նախկին վայրկեաններն , յորում հոգին բոլորովին զինքն զգալու տուած , ուրիշ բան չիկրնար արտադրել բայց եթէ կցկտուր բաւեր և անյօդաւոր ձայներ , և ինք զինքն յախուռն իր գործարաններէն դուրս կու տայ . այլ այն վայրկեանին յորում հոգին բաժանեալ ընդ զգացումն և ընդ խոկումն , կը սկսի բաւական հանդարտիլ , իր տագնապն իմանալու չափ , և կրնայ բոլոր իր վրայ եղած տպաւորութեանցն անդրադառնալ , եթէ այն ատեն իր մտքէն անցած առժամեայ մտածութիւնքը , տարօրինակ խորհրդածութիւնքը , և յանկարծական ցումունքը թղթի վրայ դրոշմելու ըլլայ , և թողու զգացմունքներն իրենք զիրենք բացատրելու , այն ատեն լաւ մը ձգտեալ հոգին շատ աւելի հնչող կ'ըլլայ և ուրիշ ձայն մը կ'արձըկէ . իր գրուածոցը մէջ մտածութեանց և բացատրութեանց սաստկութիւն և նորութիւն , արդիւ-

նախան ու ազգոյ զանազանութիւն մը
կը փայլի :

Ի՛հա Եռունկ քիչ շատ այդ նախա-
տիպ մտածութիւնքն յառաջ բերող
հոգւոյ վիճակին մէջ էր, խաղաղ միայ-
նութեամբ յարատեւ և խորին մտա-
ծութեանց մէջ ընկղմած : Երբեք
մը ներգործող մողծոտութեան զգաց-
մունքն արծարծելով, իր հոգւոյն զա-
նազան շարժմանն ետեւէն կ'երթար,
կը դրոշմէր իր մտածութիւնքն ինչ
կարգով որ մտքին մէջ կը ծնանէին,
ամէն զգացածը կը բացատրէր, և նոյն
զգացմունքն որչափ անգամ որ զգար՝
նոյնչափ կը կրկնէր, առանց շատ իր ըն-
թերցողներէն ակնածելու :

Ի՛ր քերդուածն 'ի վերայ վերջին դա-
տաստանի կրնայ համարուիլ իբրեւ իր
հանձարոյն գեղեցիկ արդատիք մը, այն-
պիսի ճիւղի մէջ՝ յորում պէտք էր գե-
րազանցել : Երբ ցուցնէ այնպիսի պայ-
ծառ և բեղմնաւոր երեւակայութիւն
մը սրուն ամենայն ճիւղութիւնքը Վի-
շերացը մէջ գործածած է. և լուրջ ու
տխուր նիւթերու համար իր ախորժը
կը յայտնէ : Ի՛րոյ ընծայեց զայն յա-
մին 1723, և Ի՛նգղիայիք մեծամեծ
գովութեամբք ընդունեցան :

Ի՛րած է նաեւ յարասութիւն 'ի մի
մասն գրոցն Յոբայ, որուն մէջ հարցա-
կաններու երկայն շարքն առանցպատաս-
խանոյ և դարձուածոց զանազանու-
թեաննուազութիւնն, տաղտկալի միա-
կերպութիւն մը կը ձգեն : Բայց և
այնպէս ունի նաեւ այնպիսի գեղեցիկու-
թիւններ որ կերպով մը այդ թերու-
թիւնը կը ծածկեն : Եռունկ պէտք էր
զմայլմամբ կարգար ու թարգմանէր
Յովբայ գիրքը, որուն իմաստներն իր
թշուառութեան ատեն զգացածներուն
խիստ համեմատ էին :

Թէ օտանաւոր և թէ արձակ զրէր,
ոչ երբէք թեթեւ նիւթոց վրայ կը խօ-
սէր : Եւ նամակ ունի խիստ երկայն,
տիկնոջ մը ուղղեալ, որոնց մէջ աւելի
բարեպաշտութիւն կայ քան բարոյա-
կան, և աւելի հոգեւոր տեսչի մը կը
պատշաճին քան զրաւոր մարդու մը :

Ի՛նոնց մէջ կ'երեւի իրեն այլաբանու-
թեանց ախորժը, զորոնք թէպէտ ճշ-
գրիտ կը յարմարցնէ, բայց այնու հա-
դերձ ստգտանելի և տարօրինակ բա-
ներ են : Եւս կերպով իր նամակացը
սկիզբն ընծայական թղթոյն մէջ կը
ջանայ կ'աշխատի նմանութիւն մը ըս-
տեղծելու կամ գտնելու ընդ մէջ ա-
ռասպելեալ Չիամարդոց և արդի ա-
զատականաց. և այս աղբիւրէն հանած
յառաջ կը բերէ անհաստատ ակնար-
կութիւններ, փոխաբերութիւններ և
շատ մը յարակից մտածութիւններ որ
նախնական մտածութեանն աւելի ար-
ժէք մը չունին : Բայց տեղ տեղ կան
իրեն անուանը պարծանք ընող կտոր-
ներ ու իմաստներ :

Եւրիշ գործ մ'ալ հրատարակեց յա-
մին 1728, անուամբս՝ Չարագոյնութիւն
Նախախնամութեան կամ Ճշմարիտ արգասի
էնաց հարդոյ, որ իր արձակ զրուածոց
լաւագոյններէն մէկն է. նիւթն ալ իր
նոր հաստատուած վիճակին համե-
մատ : Երեւի թէ սրտանց և մխիթա-
րութեան ատեն զրած է, այսինքն թա-
գաւորին տաներէց կոչուելէն վերջը :

Բնարեղական մասն ալ ուզեց փոր-
ձել, բայց չյաջողեցաւ : Ի՛ր Վիշե-
րաց մէջ վտեմ և նախատիպ բանա-
ստեղծը՝ Տաղիցը մէջ ցուրտ և հասա-
րակ տաղաչափ մի է. և այն անկարգ
ու ամեհի երեւակայութիւնն՝ քնարին
դպչելուն պէս կը մարի. հասարակ մը-
տածութիւններ գրեթէ բոլոր տներն
թափուր և անարդիւն կը թողուն : Եւ
այս ոչ եթէ առ թերութեան նիւթոյն,
վասն զի անդղիացի քերդող մը պէտք
էր քան զայլս բեղմնաւոր ըլլալ, երբ
վաճառականութեան օգուտներն ու
ծովական իշխանութիւնը կը հռչակէր.
և քերդոյն այն ատեն առոյգ հա-
տակին մէջ էր. բայց այն տեսակ ի-
մաստներ իրեն համար ընտանի չէին :

Ի՛ր ուրիշ մանր քերդուածքն են՝
նամակ մի առ Եսիսըն 'ի մահ թա-
գուհոյն Իննայի, և 'ի գահակալու-
թիւն արքային Վէորգայ յամին 1714
ոտանաւոր մը 'ի պաշտօնակալութիւն

Ուէլլըյի, և ուրիշ ոտանաւորներ ալ 1743^{ին} քաղաքական անցից վրայ. նա մակ մի առ Վիքըլ 'ի մահ Նաթիսընի յամին 1719, որուն մէջ ուրիշ նշանաւոր բան մը չկայ բայց եթէ անուանի մատենագիրը սիրելի ընծայելն, և իր բարեկամին առաքինութեանց տուած վկայութիւնքը: Առ իշխանն Անտրստուն գրած թուղթը արժանի է ամբողջ կարդալու:

Արիւն թղթերն որ ուղղեց առ Ռոր յամին 1730, իր դարուն վատթար հեղինակաց վրայ, պէտք է իր եօթը Արքիծանաց կարգն անցընել, զորոնք ինքն ընդհանուր անուամբ կը կոչէ Հանրական տխր, կամ Սէր Համբաւ. և խիստ երիտասարդութեանն ատեն շարադրած է: Անգղիացիք զանոնք իբրև իր պիտաւոր երկասիրութեանց մէկը կը համարին: «Աթէ ոճոյ յստակութիւնն, կ'ըսէ նախայիշատակեալ օրագիրը, մտաց աշխոյժն և նիւթոյն պարզութիւնը կրնան հեղինակի մը հասարակաց գովեստն ապահովցնել, Առնկ իրաւունք ունի ստանալու զայն: Բայց սակայն, կը յաւելու, չեմ գիտեր ինչու իր Արքիծանքներն, որ սկզբան այնպէս աղէկ ընդունուեցան և ընդհանրապէս գովուեցան, այսօրուան օրս մոռցուած են: Սուրբ գիտնականն պատճառ կու տայ թէ հեղինակն պէտք էր կամ աւելի զուարթ կամ աւելի չար եղած ըլլար: Անոնց մէջ իսկ կը տեսնուի իր բոլոր գրուածոց սովորական պակասութիւնն: Իր Արքիծանքներն ուրիշ բան չեն բայց եթէ նոյն նիւթի վրայ վերտառութեանց շարք մը, որ սկզբան ախորժելի կու գան, բայց վերջը կը ձանձրացընեն:

Աւելի հանճար և կիրթ ախորժ մը կը ցուցնէ Զօրո-Բիւն Կրօնից կամ Սէր Կարդեալ քերդուածին մէջ, զոր Վերջին Դասարանէն քիչ մը ետքն հրատարակեց. նիւթն ալ հաճոյ և հետաքրքրական է. և գլխաւոր անձն է թշուառն Յովհաննա Արէյ, որուն ողբերգական վախճանն ծանօթ է: Բոտ քննադա-

տից՝ թէպէտ և ամենայն կերպով ջանացած է ոտանաւորն սահուն և հեշտալուր ընելու, բայց դեռ բռնազօսեալ և կապուած կերպ մը մնացած է: Հանդերձ այս թերութեամբն, որ մեզի համար անզգալի է, այդ պզտի գրուածքը ամէնուն աչքն իրեն ձգեց և իր համբաւն հաստատեց: Վեղեցկութիւնք երևակայութեան, զգայման, բարոյականի, ամենայն ինչ այդ բանաստեղծական և գողտր պատմութեան մէջ առատապէս զեղեալ են. որուն մէջ կը գտնուին գերազանց թատերական տեսարաններ և գողտր նկարագրութիւններ: Առնկ վեհագոյն է երբ կրնայ տրտմեցնել, և է նկարիչ թշուառութեան:

Սատենագրութե ասպարիզին մէջ հանգիսացաւ նաև թատերգութիւն. ծանօթ է իր Բոսիթի ողբերգութիւնն, որ խաղցուեցաւ յամին 1719^{ին} Տրըրի-Անի թէատրոնին մէջ, և այս եղաւ իր տաղանդին առաջին նշանաւոր արգասիքը: Անոր յաջորդեց ուրիշ երկորդ մը, յորջորջեալ Վրէժիպիտա-Բիւն, որ ներկայացաւ յամին 1721: Աթսունուվեց տարուան, 'ի 1753, համարձակեցաւ նորէն տեսարան ելլել և ընծայել Եղբարէն (Վեմտը և Պերսէոս), քերդուած յոյժ ստորին քան Վրէժիպիտա-Բիւն, յորում կան ինչ ինչ զարմանալոյ արժանիք:

Սիւպերիացի օրիորդը:

(Տես երես 236)

Բրասքովիա առաւօտ մը աղերսագիրը հետը առած ծերակուտին գնաց. սանդուխէն վեր ելաւ և ինչուան դիւանատուններէն մէկուն մէջ մտաւ. բայց անթիւ մարդկանց բազմութեան մէջ շիւթեցաւ թէ որուն պէտք է դիմէ: Այբոր աղերսագիրը ձեռքը քարտու-